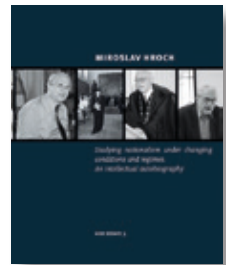

DE 'INTELLECTUELE AUTOBIOGRAFIE' VAN MIROSLAV HROCH

LODE WILS

Miroslav Hroch, *Studying nationalism under changing conditions and regimes*
Antwerpen, Peristyle, 2018, 94 pp, ill.,
ISBN 9789492639226 (NISE Essays, 3)

Vijftig jaar geleden, in 1968, publiceerde de Praagse historicus Miroslav Hroch *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas: Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen*.¹

Het werk trok aanvankelijk weinig aandacht buiten het Duitse taalgebied, want nationalisme gold na de Tweede Wereldoorlog als besmet met fascisme, en als achterhaald. Pas kort na 1980 kwam er in de westerse universitaire wereld een doorbraak van de studie ervan, en erkenden de specialisten *Die Vorkämpfer* als een vernieuwende, fundamentele bijdrage, met zijn vergelijking

1 M. Hroch, *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas. Eine vergleichende Analyse der gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen*, Prag, 1968 (*Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica, Monographia*, XXIV). Het behandelde de nationale bewegingen bij de Tsjechen in Bohemen, de Litouwers, Esten, Finnen, Noren, Vlamingen en Slowaken.

van de vele nationale bewegingen van “kleine volkeren”, die Europa mee vorm hadden gegeven. In 1985 verscheen een bijgewerkte versie van het boek in het Engels, als *Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*.² De auteur is sindsdien zijn centrale plaats blijven uitbouwen in het Europese nationalisme-onderzoek, terwijl dat in de volgende decennia aanzwol en opvallende debatten kende in eigen schoot, onder meer of naties eeuwig waren, dan wel geschapen door hun nationale beweging.

Naar aanleiding van de prestigieuze verjaaring van *Die Vorkämpfer*, die nog niets van hun waarde hebben ingeboet, werd Hroch verzocht om voor de *NISE Essays*-series te boek te stellen hoe hij gekomen was tot hetgeen uiteindelijk zijn levensproject is geworden, en hoe hij de moeilijkheden ervan had kunnen overwinnen, zoals de Babelse spraakverwarring tussen de “kleine volkeren”, en tot 1989 de dictatuur in zijn eigen land, met een “ijzeren gordijn” tussen Oost- en West-Europa.³

Miroslav werd geboren in 1932 in Praag, in een familie die gehecht was aan haar Tsjechische identiteit in het multiculturele Tsjechoslowakije. In 1938-39 werd dat land opgedeeld, en werd het Tsjechische gebied ingepalmd door nazi-Duitsland als “protectoraat Bohemen en Moravië”. Dat bracht mee dat de schoolknaap naast zijn moedertaal

2 M. Hroch, *Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*, New York, 1985. In New York zou een nieuwe uitgave verschijnen in 2000. In de *Preconditions* was een hoofdstuk toegevoegd over de Deense minderheid in Sleeswijk.

3 M. Hroch, *Studying nationalism under changing conditions and regimes. An intellectual autobiography*, vertaald door Joep Leerssen en met een inleiding door John Breuilly.

ook grondig Duits zou leren. In 1945 werd Tsjechoslowakije hersteld, nadat het bevrijd was door het Sovjet-Russische leger. Aanvankelijk kende het nog een enigszins democratisch regime, waarin de contacten met het Westen niet verbroken waren. Zo kon Miroslav in 1946 en 1947 de zomervakanties doorbrengen in een gezin in Noorwegen, in het kader van een hulpactie voor “ondervoede kinderen”. Daar leerde hij Noors, waarin hij zich later zou bekwamen en dan ook een passieve kennis van het verwante Zweeds verwerven.

In februari 1948 werd in Tsjechoslowakije de communistische éénpartijstaat gevestigd en het ijzeren gordijn neergelaten. Het elite Gymnasium (oude humaniora) dat de vijftienjarige Miroslav volgde zou worden afgeschaft, maar hij behoorde tot de laatste jaargroep die deze studierichting nog kon voltooien. Aan de universiteit wilde hij Tsjechische taal- en letterkunde gaan studeren, wat moest worden gecombineerd met geschiedenis; die droeg al in het tweede jaar zijn voorkeur weg, omdat het docentencorps voor de literatuurstudie zozeer verzwakt was door de ideologische zuivering van 1948.

In 1952 kreeg de jonge student een seminarieoefening in prosopografie opgelegd: de lijsten bestuderen van de ondersteuners van de Tsjechische matica, een vereniging die zich vanuit een nationale bezieling in de jaren 1840 in Bohemen toelagde op de uitgave van boeken in de volkstaal – zoals in Vlaanderen het Willemsfonds zou doen vanaf 1851. Het betrof leden van de intelligentsia waaronder veel priesters, en Hroch achterhaalde dat ze afkomstig waren uit de kleine middenstand. De master-thesis waarop hij zou afstuderen in 1956 ging over de politiek van de (Boheemse) Habsburgse veldheer en staatsman Albrecht von Wallenstein tegenover de Duitse Hanzesteden in 1627-1630. Hroch werd onmiddellijk assistent in het departement Algemene (niet-nationale)

Geschiedenis. Hij publiceerde artikels op de twee terreinen waarop hij al onderzoek had verricht als student, en stond voor de keuze op welk van die twee hij zou voortbouwen voor zijn doctoraatsverhandeling. Zijn voorkeur ging naar de sociale basis van nationale bewegingen in Europa, waarover hij een college mocht doceren nadat hij “*assistent met leeropdracht*” was geworden. Maar omwille van de toegevingen die hij betreffende de natievorming moest doen aan marxistische leerstellingen waarvan hij de onhoudbaarheid vaststelde, koos hij voor “*Handel en Politiek in het Balticum tijdens de Dertigjarige Oorlog*”, waarop hij promoveerde in 1962.

Ondertussen was de destalinisatie in Tsjecho-Slowakije voldoende gevorderd opdat Hroch een *Habilitationsschrift* kon aanvatten, een aggregatie voor het hoger onderwijs dus, over de nationale bewegingen. Hij vroeg aan het ministerie een beurs voor onderzoek in de Baltische Sovjetrepublieken, maar kreeg als ‘positief’ antwoord een toelating om naar Moskou te reizen. Wel kon hij daarna toch ook in Polen en zelfs in Zweden opzoekingen doen. Vooral werd hij geholpen door de Marburgse hoogleraar in Oost-Europese geschiedenis Peter Scheibert, die goede betrekkingen met de Praagse universiteit onderhield. Die bekam dat Hroch in 1965-1966 twee semesters naar het Westen mocht, met een beurs van de Alexander von Humboldt Stiftung. In Marburg was tijdens de oorlog de enorme Koninklijke Pruisische Bibliotheek in veiligheid gebracht, die onder meer gericht was op de Baltische staten en Finland, en bovendien was daar een Herder Instituut met meer recente literatuur. Hroch volgde er de doctoraatsseminaries van Scheibert, trof er andere professoren, plus hulpvaardige collega-onderzoekers uit Finland en Estland die met natievorming bezig waren, en een student die hem hielp met het Litouws. Voor het tweetalige Finland kon hij ook terecht met zijn kennis van het

Zweeds, en met het Slowaaks had hij als Tsjech uiteraard geen probleem.

Terwijl zijn Duitse vakgenoten de nationale bewegingen zagen als een Oost-Europees fenomeen, wilde Hroch ook nadrukkelijk West-Europa betrekken in zijn vergelijkend onderzoek, meer dan alleen met Noorwegen. Daarvoor koos hij de Vlaamse beweging uit, omdat hij met het Nederlands vertrouwd was sinds zijn studie van de handel der Hanzesteden. In februari 1967 maakte hij zijn laatste studiereis, naar Gent waar hij in de universiteitsbibliotheek werkte en vandaar in Antwerpse archieven. Zijn bevindingen spoorden met die over de zes andere onderzochte bewegingen, schrijft hij, “*en het was met een zekere voldoening dat ik het Vlaamse hoofdstuk inschakelde in het bijna voltooid manuscript van mijn Habilitationsschrift, dat ik inleverde in de herfst van dat jaar. Kort voor de zomervakantie van 1968 werd het aangevaard door de wetenschappelijke raad van de faculteit, en was mijn aggregatie verzekerd. De formele beëindiging van de procedure vond plaats in oktober.*” Hroch werd tot docent benoemd, en de kern van zijn lijvige studie, in omvang slechts één derde van het proefschrift, werd in Duitse vertaling uitgegeven in de reeks van de universiteit, in feite begin 1969 maar nog gedateerd 1968.

De politieke dooi was intussen bruusk gestopt en gedeeltelijk teruggedraaid. De “*Praagse Lente*” waarin vanaf januari-maart 1968 een feitelijke persvrijheid bestond en een snelle ontwikkeling in de richting van een meerpartijenregime, had grote onrust verwekt in Moskou en nog meer in Oost-Berlijn. Op 20-21 augustus vielen de legers van de Sovjetunie en zijn satellieten Tsjecho-Slowakije binnen, en beveiligden er de communistische dictatuur. Toch bleef er een zekere openheid naar het westen bestaan. Hrochs optreden als *visiting professor* aan de universiteit van Freiburg in Breisgau in het wintersemester van 1968-1969 kon

doorgang vinden, en hij kon toen deelnemen aan een colloquium in Keulen. In 1972 en 1978 deed hij opzoekingen in Deense archieven en bibliotheken. Maar hij ging zich jarenlang weer toeleggen op oudere onderwerpen die politiek neutraal waren.

Later kon Hroch de *Social Preconditions* toch aanbieden voor publicatie in Groot-Brittannië, zonder de voorgeschreven goedkeuring van de inhoud, dankzij oogluikende medewerking van de faculteit en van de secretaresse van de dienst die met het toezicht belast was. In 1985 woonde hij een colloquium in Belfast bij. Maar tot hoogleraar zou hij pas bevorderd worden bij het einde van de communistisch regime, in 1989.

In zijn autobiografie noemt Hroch het geen ongeluk dat de eerste delen van zijn proefschrift niet werden uitgegeven: de theoretische inleiding over het nationalisme, waarover zijn inzicht nog zou groeien, de bespreking van de bestaande geschiedschrijving, en het historisch overzicht van de zeven bestudeerde bewegingen. De essentie die werd gepubliceerd was vooreerst, voor elk van de zeven onderzochte bewegingen afzonderlijk, een getalsmatige ontleding van de patriottische groepen naar hun sociale samenstelling en hun geografische spreiding. In een vergelijkende analyse verbond hij die gegevens met het politieke en sociaal-economische kader waarin elke beweging optrad en waaraan ze haar karakter en haar kansen op succes ontleende: in welke voorwaarden van onderwijs, sociale mobiliteit en territoriale communicatie? vóór of na de burgerlijke revolutie, de boerenbevrijding, de industrialisering, de opkomst van de arbeidersbeweging? Want chronologisch zowel als inhoudelijk liepen die verschillende bewegingen ver uit elkaar, en Hroch deelde ze in verschillende types in.

Hij gebruikte een chronologische indeling in drie fasen, die sindsdien internationaal is overgenomen: de voorbereidende fase A,

met de toenemende wetenschappelijke belangstelling van individuele intellectuelen voor de geschiedenis, taal en cultuur van hun eigen bevolking; het eigenlijke “nationale ontwakens” in de fase B, door de agitatie van beperkte groepen “patriotten” om via gemeenschappelijke initiatieven, zoals verenigingen, tijdschriften (ook toneelopvoeringen in Vlaanderen; LW) die bevolking nationaal bewust te maken; en eventueel een fase C met de doorbraak tot een massale politieke volksbeweging. Zijn eigen onderzoek beperkte Hroch tot de fase B, dus de beginperiode van de bewegingen.

We kunnen aan de hand van zijn hoofdstuk over de Vlaamse beweging nagaan hoe hij daarbij te werk ging. Als begin van de patriottische agitatie erkende hij de jaren veertig, met het petitionnement dat werd georganiseerd door de flaminganten van Gent, Antwerpen en Leuven voor het gebruik van “het Nederduits” (Gent en Leuven) of “het Vlaams” (Antwerpen) in het bestuur, het gerecht en het onderwijs. Vermits een doorbraak tot een massale volksbeweging zich niet voordeed, stopte Hroch zijn onderzoek in 1870. De namen van “patriotten” vond hij in een lijst van contribuanten voor het grafmonument van Jan-Frans Willems in 1846, ledenlijsten van het Willemsfonds 1852-1868, van de Leuvense studentenvereniging Met Tijd en Vlijt 1855-1867, en van de politieke Antwerpse Nederduitse Bond uit de jaren 1860, plus een lijst van abonnees van het Vaderlandsch Museum voor Nederduitse Letterkunde, Oudheid en Geschiedenis in 1858. Alles samen weerhield hij een zoo “leidende Vlaamsgezinden”, waarvan ongeveer de helft ook behoorde tot de “Belgische regerende klasse”: grondbezitters, advocaten, hoge ambtenaren, universiteitsprofessoren, leden van het parlement en van de stadsbesturen.⁴ Van 180 kende hij de geboorteplaats, en die

4 M. Hroch, *Die Vorkämpfer* [...], p. 108.

lag slechts bij 25 op het platteland; maar van niet meer dan 60 vond hij de sociale status van hun ouders. Wel bracht hij in kaart dat de belangrijkste centra van Vlaamsgezinde activiteit de drie genoemde steden waren plus Brussel en in mindere mate Brugge, dat Oost-Vlaanderen de hoogste concentratie te zien gaf, terwijl Limburg en de Antwerpse Kempen ontbraken evenals de boeren.

Dat lijken magere bevindingen, ondanks de opvallende inspanningen die Hroch zich getroost had inzake lectuur en zelfs archiefonderzoek. Jan Craeybeckx, een van de eerste universiteitsprofessoren die zich voor de geschiedenis van de Vlaamse beweging interesseerden, wees zijn onderzoek voor wat Vlaanderen betrof zelfs af, omdat de gegevens te beperkt en eenzijdig zouden geweest zijn.⁵ Ik moet bekennen dat ik ook niet onmiddellijk de waarde van *Die Vorkämpfer* besepte. Pas toen ik in 1985 de *Social Preconditions of National Revival in Europe* grondig moest lezen om ze te recenseren, werd ik daarin getroffen door een fundamenteel nieuw inzicht, al was ik toen al meer dan dertig jaar bezig met de studie van die “nationale herleving”.

De agitatie van de Vlaamse beweging begon in 1840 in uitzonderlijk gunstige omstan-

digheden, aldus Hroch. In een sterk geurbaniseerd en economisch ontwikkeld land, met een parlementair regime, vrijheid van pers, vereniging en vergadering, beschikte ze over het grootste aantal periodieken en verenigingen van de zeven onderzochte bewegingen in eenzelfde stadium. Ze kende een grotere deelname van patriotten die een voortgezette opleiding genoten hadden, of tot de bezittende en besturende klassen behoorden, dan de meeste andere bewegingen. En toch bereikte ze geen doorbraak naar de massa.

Er waren dus omstandigheden die een krachtige belemmering betekenden voor zulk een Vlaamse natievorming, vervolgde Hroch. De fundamentele sociale tegenstelling was niet die tussen de boeren en de grootgrondbezitters (zoals in Oost-Europa), maar die tussen de burgerij en de arbeiders. De politieke vrijheid bracht mee dat men belangenconflicten niet moest omvormen tot culturele en taaleisen, en dat de politieke tegenstelling tussen confessionelen en vrijzinnigen de beweging verdeelde. Een andere factor van verzwakking was het regionalisme van de provincies, dat zijn uitzonderlijke kracht kreeg door de ongelijke economische ontwikkeling van de streken. De gezamenlijke beleving van de Franse Revolutie had een sterke grondslag gelegd voor de vorming van een tweetalige Belgische staatsnatie, vóórdat de strekking opkwam tot verdeling van België op basis van twee verschillende nationale talen. In één woord: de Vlaamse beweging bereikte geen succes, omdat ze pas verscheen na de voltooiing van de burgerlijke revolutie en de aanvang van de industriële revolutie.⁶ Inderdaad, de boerenbevrijding en de individuele rechtsgelijkheid waren in België in 1795 ingevoerd, door de aanhechting bij het revolutionaire Frankrijk. En de bourgeoi-

5 Maar Craeybeckx steunde niet op het boek, alleen op het rapport dat Hroch had uitgebracht op een colloquium in Keulen begin 1969, uitgegeven in Ed. Th. Schieder, *Sozialstruktur und Organisation europäischer Nationalbewegungen*, München-Wenen, 1971. En Craeybeckx voegde aan zijn oordeel wel toe: “Over de Midden- en Oost-Europese verhoudingen, ook op economisch en sociaal gebied, is de auteur beter ingelicht.” Ook erkende hij, zoals Hroch, dat de Vlaamse beweging een nationale beweging *sui generis* was. J. Craeybeckx, *Arbeidersbeweging en Vlaamsgezindheid voor de Eerste Wereldoorlog*, in: *Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren*, jg. XL, 1978, nr. 3, p. 3, noot 2.

6 M. Hroch, *Social Preconditions* [...], pp. 114-116.

sie had de macht gegrepen in de Belgische Revolutie van 1830. In Oost-Europa bleef dat allemaal uit tot 1848 of nog later, en daarvoor hadden de nationale bewegingen daar een sociale en democratische inhoud, die de beginnende Vlaamse beweging miste omdat die louter een taalbeweging was. Dat verklaart waarom de Tsjechen en andere Oost-Europese volkeren een universiteit in eigen taal verwierven vóór de Vlamingen (LW).

Hroch noemde de moderne natievorming een sociaal proces dat onderdeel was van de overgang van de feodale samenleving uit het ancien régime naar de kapitalistische samenleving van staatsburgers. Een nieuwe klasse, de 'derde stand', keerde zich tegen de oude heersende klasse en vroeger of later proclameerde ze zichzelf tot vertegenwoordiger van de hele natie. In feite aanzag de 'derde stand' zich als identiek met de natie, in zoverre hij alle individuen omvatte die formeel gelijk waren, dit wil zeggen alle staatsburgers.

Waar zoals in Vlaanderen de overgang naar de kapitalistische maatschappij een geheel of gedeeltelijk anderstalige bourgeoisie aan de macht bracht (Hroch sprak van een vreemde bourgeoisie, wat in Vlaanderen en allicht in sommige andere door hem behandelde bewegingen niet klopte; LW) kon er een nationale beweging groeien die gericht was tegen de nieuwe heersende klasse. De ontwikkelde individuen die sociale promotie maakten werden daar aangetrokken door twee verschillende nationale ideologieën: die van de grote oudere, en die van de kleinere nieuwe natie, met één waarvan zij zich moesten identificeren. (In de recente geschiedschrijving wordt benadrukt dat, onder meer in Oostenrijk-Hongarije, velen zich niet, of met beide naties identificeerden. Zo was het ook in Vlaanderen het geval, zeker tot 1914; LW.)

Vele etnische groepen ontwaakten nooit tot nationaal leven, ging Hroch verder, en het

komt erop aan de redenen te vinden waarom dit wél gebeurde in de bestudeerde gevallen. We kunnen ervan uitgaan dat een nationale ideologie succesvol zal zijn waar ze de sociale groepsbelangen weerspiegelt van degenen op wie ze een beroep doet. Een modern historicus kan niet aanvaarden dat de hoofdoorzaak van de opkomst der moderne natie zou zijn de nationaliteitsidee en de verspreiding ervan door het onderwijs, of het patriottisch enthousiasme. (Zoals de traditionele geschiedschrijving het voorstelde, ook in Vlaanderen; LW.) En in het besluit van het boek: *“Waar de nationale beweging in de Fase B niet in staat was om de belangen van de specifieke klassen en groepen die de kleine natie uitmaakten, in de nationale agitatie te betrekken en in nationale termen uit te drukken, was ze niet in staat om succes te boeken. Een agitatie gevoerd uitsluitend onder de banier van taal, nationale letterkunde of andere elementen uit de bovenbouw zoals geschiedenis, folklore, enz., zou uit zichzelf de volkslagen niet onder de patriottische banier kunnen brengen.”*⁷

Inderdaad is de ontwikkeling tot een volksbeweging in Vlaanderen verlopen in vijf etappen, telkens verbonden met democratische doorbraken die sociale groepsbelangen dienden. Het was de liberale Belgische Revolutie die de bourgeoisie aan de macht bracht, en het nationale en culturele réveil wekte waardoor de eenzame geleerde Jan-Frans Willems een beweging voor de vaderlandse taal om zich heen kreeg: het begin van de Fase B. De tweede etappe werd veroorzaakt door de volgende liberaal-democratische Europese revolutiegolf van 1848, die jongeren opwekte voor de volkstaal tegenover de taal van de elite, wat voor de middenklassen een weg naar sociale promotie inhield. In Antwerpen kwamen al bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1851 de flaminganten

⁷ M. Hroch, *Social Preconditions [...]*, p. 186.

op als “*Vlaamse burgerpartij*” tegen de liberale groothandelaars. In die lijn ontstond daar in 1862 de Meetingpartij van de kleine en intellectuele burgerij, en was de beginnende arbeidersbeweging in Gent en Antwerpen gelieerd met de Vlaamse beweging. Maar de verscherpende strijd tussen confessionelen en vrijzinnigen zou een steeds sterkere rem worden.

Daardoor kwam de derde flamingantische doorbraak er pas tijdens de grondwetsherziening die in 1890-1894 het meervoudig algemeen mannenstemrecht invoerde. Daaruit kwam een Vlaamsgezinde christendemocratie voort⁸, een liberale Vlaamsgezinde

8 Jan Craeybeckx besteedde veel aandacht aan die ontwikkeling: “*Lode Wils heeft overtuigend aangetoond dat er al voor het midden van de negentiende eeuw bij de katholieken een democratische vleugel bestond. (...) [Die] verwierf een grote – doch niet beslissende – betekenis met het invoeren van het meervoudig algemeen stemrecht. (...) Via haar democratische vleugel was de katholieke opinie in haar geheel al lang verweven met de Vlaamse beweging. Deze was bij uitstek de uitdrukking van de democratische stroming bij de middenstand, zoals blijkt uit het succes van de Meetingpartij omstreeks 1860, en later bij de kleine boeren. (...) Hoe hevig Vlaamsgezind pas-toers die lokale boerengilden oprichtten wel konden zijn. (...) Wils besluit terecht dat omstreeks 1890 de Vlaamse beweging de politieke uitdrukking was van de kleine burgerij.*”; J. Craeybeckx, *Arbeidersbeweging en Vlaamsgezindheid [...]*, pp. 43-45. Craeybeckx verwees hiervoor vooral naar twee van mijn boeken: L. Wils, *De oorsprong van de kristen-democratie. Het aandeel van de Vlaams-demokratische stroming*, Antwerpen, 1963, en L. Wils, *Het Daensisme. De opstand van het Zuidvlaamse platteland*, Leuven, 1969. Harry Van Velthoven heeft in een uitvoerige studie, *Scheurmakers en carriëristen. De opstand van christendemocraten en katholieke flaminganten 1890-1914*, Kalmthout, 2014, benadrukt dat ik zou overdreven hebben inzake de verstrengeling tussen katholiek flamingantisme en christendemocratie, en ook inzake de invloed daarvan.

arbeidersbeweging die in Antwerpen sterk stond⁹, en de eerste pogingen van specifiek-flamingantische partijen: de overwegend vrijzinnige Vlaamse Volkspartij in Brussel, en het daensisme. In de socialistische partij maakte de Vlaamsgezindheid moeizaam vorderingen tijdens de volgende twintig jaren.¹⁰

De Eerste Wereldoorlog veroorzaakte een democratische omwenteling in Europa, en daarmee verbonden een vierde flamingantische doorbraak. Nochtans had het Duitse initiatief om door steun aan de Vlaamse beweging België op zijn minst te destabiliseren en zo mogelijk op te sloppen, waarop een aantal Vlaamse ‘activisten’ was ingegaan, een felle anti-Vlaamsgezinde reactie uitgelokt, vooral in die middens en partijen waar de beweging tevoren zwak stond. Maar het droeg bij tot de radicalisering van de beweging in de milieus waar ze al sterk ingeplant was. Aanhangers van de Vlaamse Volkspartij en van het daensisme zouden met oud-strijders en activisten een Vlaams-nationalistische partij voor ‘zelfbestuur’ bemannen, die ook uit de traditionele partijen rekruteerde. In de confessionele zuil ontstond, mede gestuwd door de arbeiders- en boerenorganisaties, werkelijk een massale flamingantische volksbeweging. Jan Craeybeckx schrijft daarover: “*Dat het flamingantisme een belangrijk element uitmaakte in de christendemocratische stromingen, daar moet niet aan worden getwijfeld. Zeker zal dat niet gebeuren door wie zich nog iets kan herinneren van de sfeer waarin, voor*

9 D. Vanacker, *Een averechtse liberaal. Leo Augusteyns en de liberale arbeidersbeweging*, Gent, 2008.

10 M. Van Ginderachter, *Het rode vaderland. De vergeten geschiedenis van de communautaire spanningen in het Belgische socialisme voor WO I*, Tielt-Gent, 2005. H. Van Velthoven, ‘Amis ennemis? Communautaire spanningen in de socialistische partij tot 1914’, in: *WT*, jg. 76, 2017, nr. 4, pp. 295-346.

de Tweede Wereldoorlog, katholieke jeugdgroepen, gilden, culturele verenigingen, muziekkapellen, enz. baadden.”¹¹

Het inzicht dat Hroch ons aangereikt heeft, van de nationale beweging als sociale beweging, is dus heel verhelderend in het Vlaamse geval. Hij heeft ook gewezen op het uitzonderlijk belang van de levensbeschouwelijke tegenstelling tussen confessionelen en vrijzinnigen in Vlaanderen, vergeleken bij elders. (Dat verklaart waarom de vijfde doorbraak, tot een volksbeweging ook bij de vrijzinnigen, hier pas kon gebeuren na de democratische schok van 1968 en ten tijde van de ontzuiling; LW)

In zijn autobiografie zette Hroch zijn verhaal voort: “Na de val van het communisme ervaarde ik wat het betekent de auteur te zijn van een succesvol boek wat in het Westen is gepubliceerd.” Hij was nu een internationaal gerenommeerd geleerde op een terrein dat enorm aan belang gewonnen had. Want sinds de tijd waarin hij aan *Die Vorkämpfer* werkte waren de nationale bewegingen opnieuw krachtig naar voor gekomen, en zat de studie van het historisch fenomeen ‘de natie’ in de lift. Hroch zou zich voortaan bijna uitsluitend daaraan wijden, de Fasen A en C in zijn onderzoek betrekken, en zijn inzichten verfijnen.

11 J. Craeybeckx, *Arbeidersbeweging en Vlaamsgezindheid* [...], p. 44.